

“ТУТ ПОВСТАЛИ НОВІ КАРПАТСЬКІ КРУТИ” (ДО БІОГРАФІЇ АВТОРА СПОГАДІВ “БЕРЕЗНЕВІ ДНІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ” ВАСИЛЯ ФІЛОНОВИЧА)

У статті розповідається про життя, військову, громадсько-політичну і журналістську діяльність активного учасника національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., генерал-хорунжого, військового міністра УНР в екзилі Василя Філоновича. Також подано короткий аналіз його спогадів про боротьбу за державність Карпатської України.

У березні 1939 р. сталася вікопомна для українців Закарпаття подія. Вони здобули незалежність, проголосивши власну державу - Карпатську Україну. І хоча вона проіснувала недовго, проте засвідчила прагнення українців до свободи і готовності боротися за неї. Чимало людей з різних куточків України взяли участь в обороні новоствореної держави. Були серед них і уродженці Сумщини, які залишили свої спогади про цю подію.

Внаслідок багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільного життя, зростаючої боротьби українського народу за свої права та суттєвих змін на міжнародній арені після Мюнхенської угоди 1938 р. і Віденського арбітражу українці Підкарпатської Русі (Карпатської України) здобули спочатку автономію у складі Чехо-Словацької Республіки (ЧСР), а потім і незалежність. Карпато-Українська держава проіснувала з жовтня 1938 р., коли утворився перший автономний уряд, до другої половини березня 1939 р., коли її територія була захоплена угорськими військами.

Перші спогади учасників розбудови й оборони Карпатської України з'явилися в еміграції¹. У післявоєнні десятиріччя за межами України побачили світ мемуари відомих громадсько-політичних діячів², старшин і рядових вояків Карпатської Січі³, біженців із Закарпаття⁴. Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. були видані і перевидані спогади безпосередніх учасників подій 1938-1939 рр. на Закарпатті⁵.

Проте, незважаючи на широке коло мемуарної літератури про Карпатську Україну, і сьогодні виявляються невідомі в Україні спогади захисників Срібної Русі. Саме до такого роду літератури можна віднести працю Василя Філоновича “*Березневі дні Карпатської України*”.

Донедавна вони не досліджувалися, а прізвище їх автора згадувалося лише в окремих працях з історії Карпато-Української держави⁶ та мемуарах її провідників і захисників, зокрема, В.Гренджи-Донського⁷, С.Єфремова⁸, А.Кущинського⁹, К.Матвієнка¹⁰, М.Чирського¹¹, В.Шандора¹², Г.Яворенка¹³ та інших.

Інформації про автора спогадів небагато. По-перше, це короткі біографічні дані в енциклопедично-довідкових виданнях¹⁴. По-друге, у зв'язку з виконанням В.Філоновичем окремих доручень С.Петлюри та Державного Центру Української Народної Республіки його прізвище зустрічається в епістолярній спадщині й окремих роботах керівників ДЦ УНР та Уряду УНР в екзилі (С.Петлюри, А.Лівицького, О.Шульгина, В.Сальського)¹⁵. По-третє, про громадсько-політичну і журналістську діяльність В.Філоновича йдеться у працях О.Вішки¹⁶, В.Власенка¹⁷, С.Наріжного¹⁸, М.Савки¹⁹. По-четверте, у роботах з історії Організації українських націоналістів прізвище В.Філоновича згадується у зв'язку із суперництвом за вплив на еміграцію цієї організації з “*уенерівцями*” та його роль у цьому протистоянні²⁰. По-п'яте, окремі сторони розвідувальної діяльності В.Філоновича розкриті у спогадах М.Чеботаріва²¹ та роботі В.Сідака і Т.Вронської з історії спецслужби ДЦ УНР²². По-шосте, з'явилися

короткі біографічні нариси краєзнавців і журналістів Сумщини Г.Іванушенка, О.Грінки про свого земляка²³. Нарешті, про його особистий архів, який був переданий Музею визвольної боротьби України у Празі, а згодом у складі так званого “*празького архіву*” опинився в Україні, йдеться у працях архівознавчого й джерелознавчого характеру, зокрема М.Мушинки²⁴ й М.Палієнко²⁵.

Донедавна існували розбіжності щодо дати й місця народження Василя Захаровича Филоновича. В енциклопедично-довідкових виданнях та архівних документах зазначалися дві позиції: 15 січня 1890 р. у м.Суми²⁶ і 15 січня 1894 р. там же²⁷. Про справжню дату і місце народження свідчить запис у метричній книзі Іоано-Воїнської церкви села Рогізне Сумського пов. Харківської губ. Майбутній генерал народився в цьому селі 15 січня 1894 р. у родині дворянина містечка Дубовичі Глухівського пов. Чернігівської губ. Захарія Семеновича та Марії Георгіївни Филоновичів²⁸. У 1903 р. він вступив до місцевого реального училища, 1908 р. перейшов до Курської землемірної школи. Невдовзі був покликаний до військової служби. Під час Першої світової війни закінчив Чугуївське піхотне юнкерське училище. У російській армії служив у чині поручика.

Після лютневої революції 1917 р. став прихильником Української Центральної Ради, брав участь в українізації своєї військової частини. На початку листопада того ж року ним було українізовано 11 сотень у складі 34-ї піхотної дивізії²⁹.

Наприкінці 1917 р. В.Филонович був призначений військовим комендантом Сумського повіту. Згодом організував там кінний полк та кілька піших сотень. В цей час на північному сході України розгортається наступ російських більшовицьких військ. На початку 1918 р. В.Филонович очолив ділянку фронту Ворожба-Суми-Гайворон³⁰. По всьому фронту тривали жорстокі бої. Одним з них був бій під Крутами, про який через декілька років Василь Захарович напише низку праць³¹. Їх високий фаховий рівень оцінили сучасні дослідники цієї події³².

У лютому-березні 1918 р. територія України була звільнена від більшовицьких військ. З 10 березня Василь Филонович - помічник коменданта м.Суми. У період Української Держави він продовжує служіння українській справі, перебуваючи значковим сотником при повітовому коменданті³³. Під час антигетьманського повстання став на бік Директорії УНР. З 1 грудня 1918 р. В.Филонович - начальник оборони Сум та повіту. Він організував Сумський курінь, який приєднався до 4-го Окремого корпусу січових стрільців Дієвої армії УНР. На початку 1919 р. призначений офіцером для окремих доручень при ставці Головного Отамана військ УНР. До осені того ж року брав участь у боях з більшовицькою та денікінською арміями. “*Після відважного бою за м. Суми на початку 1919 року Сумський Окремий Курінь, - як згадував його командир, - пройшов тернистим шляхом через цілу Україну: Суми-Гадяч-Мирогород-Єреськи-Гребінка-Бровари-Київ-Козятин-Коростень, нарешті, став в Житомирі*”³⁴. Саме цей курінь прикривав відхід з Житомира корпусу січових стрільців. Допомігав йому у цьому і панцирник “*Сумець*”³⁵.

У грудні 1919 р. В.Филоновича призначили головою комісії із закупівель за кордоном. Невдовзі він залишив військову службу. Імовірно його залучили до розвідувальної діяльності. Тоді ж у складі 32 старшин він був відряджений у запілля ворога для організації повстанського руху на Катеринославщині³⁶. В Одесі був заарештований контррозвідкою Збройних Сил Півдня Росії і відправлений до Новоросійська. Проте йому вдалося втекти на Кубань, де він приєднався до повстанської групи кубанських козаків, яку згодом і очолив. На початку 1920 р. ця група, перейшовши Сухумський перевал, опинилася в Грузії, де В.Филоновича

включили до складу Військової місії УНР. Невдовзі його призначили віцепонсолом у Поті, звідки він нелегально проник до врангелівського Криму і в листопаді 1920 р. разом з російськими військами евакуювався до Туреччини³⁷.

У січні 1921 р. В.Филонович виїхав до Болгарії, де став військовим аташе, головою Української громади та військової організації “Січ”. Того ж року з ініціативи місцевої влади та за наклепом у нелояльності і ворожій діяльності його вислали з цієї країни. У серпні того ж року він прибув до Польщі. А невдовзі за дорученням військового міністерства УНР повернувся до Болгарії, де був військовим агентом Генерального штабу Армії УНР на Балканах, працюючи на посаді інструктора кооперативних робітничих організацій в цій країні³⁸. Протягом 1921-1922 рр. за дорученням Голови Директорії С.Петлюри він здійснив низку заходів з “організації вояків-українців, що осіли в Болгарії після перебування в армії Врангеля та козакому війську. Наслідком цієї роботи було закладення 12 українських громад та гуртків, що жили по затвердженому Болгарським Урядом статуту”³⁹. Серед них - Українська громада з притулком, бібліотекою-читальнею у Софії, Український гурток імені Михайла Драгоманова⁴⁰. 1922 р. його зусиллями було засновано низку українських громад у Югославії (Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців)⁴¹.

Восени того ж року В.Филонович прибув у розпорядження ставки Головного Отамана Армії УНР у Тарнові. Був підвищений до звання підполковника. Наступного року переїхав до Чехо-Словаччини, де працював інженером, згодом закінчив (не раніше 1928 р.) Вищу технічну школу в чеській столиці по відділу лісового господарства, був головою Гуртка українських студентів лісової справи в Празі⁴². Наприкінці 1933 р. одружився, мав сина. В.Филонович був представником військового міністра УНР на Балканах, опікуючись протягом майже двадцяти років справами українських емігрантів у Болгарії, Туреччині та Югославії. На початку 1930-х років “уенерівськими” в Болгарії були 2 легальні громади, 3 легальні товариства, 1 напівлегальна колонія, 7 невеликих гуртків, у Туреччині - 1 нелегальна громада; Югославії - 3 легальні громади і 2 товариства “Просвіта”⁴³. В.Филонович неодноразово відвідував ці країни. Так, у 1937 р. з метою відновлення та активізації діяльності українських громад у Софії і Пловдиві Василь Захарович провів низку організаційних заходів, пожвавив культурно-освітню роботу організацій, на загальних зборах громад виголосив доповіді про стан і завдання української еміграції, радянську конституцію, “Україна під совітами”, про річницю бою під Базаром, “22 січня”, “Пам’яті героїв Крут”⁴⁴. Протягом 20-30-х років він здійснював розвідувальну й контррозвідувальну діяльність, виявляв більшовицьких агентів, переправляв в Україну антирадянську літературу, поширював українські часописи серед емігрантів у країнах Європи, Америки та Азії⁴⁵.

В.Филонович активно займався громадською роботою серед колишніх військових Армії УНР, допомагав колишнім товаришам по зброї. У справі Українського товариства прихильників Ліги Націй, що видавала українцям-емігрантам посвідчення для одержання дозволу на проживання за кордоном, є посвідка уродженця Сум, колишнього учня місцевої приватної гімназії Степана Дідова, засвідчена Василем Захаровичем⁴⁶. У 1923 р. він був серед ініціаторів заснування Українського військового союзу, членом Союзу (Товариства) колишніх вояків Армії УНР у ЧСР, 1927 р. брав участь у роботі IV з’їзду Української громади у Франції, 1931 р. - Міжнародної конференції військових комбатантів країн колишнього Троїстого союзу в Празі. 2 лютого 1933 р. у чеській столиці з нагоди 15-ї річниці бою під Крутами Союзом українських старшин у ЧСР була влаштована жалібна академія. В.Филонович виголосив доповідь про перебіг подій під Крутами, висвітливши їх як з військово-історичного, так і політичного

аспектів. Значення цього бою для України було більшим, на думку військового, ніж значення Тернопіл для Спарти, оскільки *“від Крут, властиво, починається безкомпромісна боротьба з Московщиною, що й донині ще не закінчилася”*⁴⁷.

В.Филонович належав до Українського республікансько-демократичного клубу (УРДК) в Празі, який виник у 1925 р. Очолювали організацію прихильники ДЦ УНР в екзилі О.Лотоцький, К.Мацієвич та М.Славінський. Головним завданням УРДК було здійснення політичної, культурної й освітньої діяльності як для своїх членів, так і широкого загалу української еміграції. Організація влаштувала академії, на яких виголошувалися доповіді, подавалися реферати, присвячені національним святкам, відомим подіям чи особам. Так, чергові збори членів УРДК, що відбулися 27 травня 1927 р., були присвячені Симону Петлюрі. Виступили соратники Голови Директорії УНР. В.Филонович (за відсутності автора) прочитав спогади генерала В.Сінклера про Головного Отамана військ УНР⁴⁸. 5 грудня 1935 р. на святочній академії (зборах) Василь Захарович виголосив доповідь *“П’ятнадцять літ української еміграції”*⁴⁹. Структурними підрозділами УРДК були літературно-музична і військово-історична секції, бюро праці, яке займалося пошуком роботи для українських емігрантів. До складу цього бюро входив і В.Филонович⁵⁰.

У січні 1930 р. комісія лекторського персоналу Української господарської академії в Подебрадах у справі *“нансенівських”* паспортів звернулася до нього як до впливового громадського діяча серед українських емігрантів у Болгарії, Туреччині, Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців з пропозицією поширити на балканські країни акцію щодо зазначення національної приналежності у паспортах, що видавалися українським емігрантам Нансенівським комітетом у справах біженців при Лізі Націй. В.Филонович відгукнувся на пропозицію⁵¹.

Українська громада Туреччини делегувала Василя Захаровича на Першу конференцію української еміграції, що відбулася 25-26 червня 1929 р. у Празі. В ній взяли участь представники громадських об’єднань української еміграції з Польщі, Румунії, Франції, ЧСР, українських громад з Бельгії, Болгарії, Люксембурга, Югославії. Доповіді на актуальні теми з життя еміграції виголосили відомі громадсько-політичні діячі М.Ковальський, О.Лотоцький, К.Мацієвич, В.Садовський, С.Сірополко, О.Шульгин, А.Яковлів та інші. В.Филонович доповів про нагальні потреби української громади в Туреччині. На цьому форумі його обрали членом пленуму Головної Еміграційної Ради (ГЕР)⁵². На Другій конференції української еміграції, що відбулася 25-26 вересня 1932 р. у Празі, В.Филонович став членом ревізійної комісії ГЕР⁵³. Він взяв участь і в роботі Третьої конференції (14-15 лютого 1934 р.), на якій, зокрема, обговорювалися питання про голод в Україні, всеукраїнський конгрес, міжнародну ситуацію в Європі та інші⁵⁴.

Досвідчений військовий і громадський діяч, Василь Захарович проявив себе і на ниві журналістики. У 1929-1938 рр. у Горніх Черношицях і Празі виходив неперіодичний журнал військово-громадської думки *“Гуртуймося”*. Його видавцем, редактором і співредактором (разом з М.Битинським) був В.Филонович. Редакція приділяла багато уваги висвітленню суспільно значимих для українців військово-політичних подій, намагаючись зробити кожне число тематичним. Так, окремі числа були присвячені пам’яті Симона Петлюри (Ч.І, XI), Полтавській битві 1709 р. (Ч.ІІ, XII), річницям мужньої смерті 359-ти героїв - вояків Армії УНР, які загинули під Базаром (Ч.ІІІ, XVI), проголошенню самостійності України, Акту Злуки УНР і ЗУНР, бою під Крутами (Ч.ІV), смерті двох найбільших провідників української еміграції - гетьмана Пилипа Орлика і голови Директорії УНР Симона Петлюри (Ч.ІVІІ), проголошенню

IV Універсалу Українською Центральною Радою (Ч.Х) тощо. На сторінках часопису друкувалися поезії М.Оверковича (М.Битинський), О.Олеся, О.Печеніга, О.Стефановича, науково-публіцистичні праці М.Битинського, В.Филоновича, Д.Геродота, Ю.Лугового, В.Проходи, В.Сальського, С.Сірополка, М.Славінського, С.Смаль-Стоцького, П.Шандрука, А.Яковліва та інших. Як додаток до журналу за редакцією В.Филоновича і М.Битинського виходив Бюлетень *“Гуртуймося”* (1933-1934), в якому подавалася поточна інформація про головні події з українського життя⁵⁵. На сторінках журналу й бюлетню друкувалися різноманітні праці Василя Захаровича з історії Української революції 1917-1921 рр., політичної і військової еміграції, про голод 1932-1933 рр. та інші⁵⁶.

В.Филонович був членом Союзу українських журналістів і письменників на чужині (СУЖіП), що виник 1932 р. у Празі. У його складі був один почесний член - О.Олень, 51 дійсний член, в тому числі 43 члени-фундатори. До складу першої управи СУЖіП входили С.Сірополко (голова), П.Феденко (заступник голови), І.Мірний⁵⁷ (секретар), А.Яковлів (скарбник), Д.Дорошенко та В.Филонович (члени управи без спеціальних доручень). Діяльність організації виявлялася в улаштуванні прилюдних засідань, академій, дискусій, літературних вечірок. Союз брав участь в акціях протесту української еміграції у зв'язку з голодом 1932-1933 рр. в Україні, проти прийняття СРСР до Ліги Націй, проти наклепів на С.Петлюру⁵⁸ тощо. З березня 1934 р. до жовтня 1935 р. Василь Захарович був секретарем управи СУЖіП⁵⁹.

В.Филонович як справжній патріот відгукнувся на національну трагедію - Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. На сторінках журналу *“Гуртуймося”* друкувалися відозви про допомогу голодуючим в Україні та біженцям з України⁶⁰, редакція журналу організувала збір коштів для біженців з-за Дністра⁶¹. В.Филонович був членом тимчасової управи Комітету представників українських організацій в ЧСР для допомоги голодним на Україні, секретарем президії установчих зборів Комітету допомоги голодним на Україні, що відбулися у липні 1933 р. у Празі⁶².

Загальною справою української еміграції було створення Музею визвольної боротьби України (МВБУ) та будівництво для нього приміщення - Українського дому в Празі. У квітні 1935 р. загальні збори Товариства МВБУ обрали В.Филоновича своїм членом⁶³. Вероніка (дружина) та Василь Филоновичі неодноразово вносили грошові пожертви для МВБУ. Станом на 29 лютого 1936 р. вони стягнули 45 чеських крон⁶⁴. У 1935-1936 рр. В.Филонович подарував Музею збірку книг, часописів, фотографій, кліше (всього 343 примірники), українську періодику з Маньчжурії і Балканських країн, 13 пакунків документів свого архіву⁶⁵. У книгосховищі МВБУ знаходилася його бібліотека, окремі числа журналу *“Гуртуймося”* та чеського часопису *“Слов'янський огляд”*⁶⁶.

Василь Захарович був добре обізнаний із ситуацією на Закарпатті наприкінці 1930-х років, оскільки неодноразово відвідував цей край, а з 1938 р. жив у с.Великий Бичків, про що свідчать його розлогі листи до генерал-хорунжого О.Удовиченка та сотника, співредактора журналу *“Гуртуймося”*, свого соратника М.Битинського⁶⁷. Після проголошення Карпато-Української держави він брав безпосередню участь у її захисті, був членом штабу Національної Оборони Карпатської України⁶⁸. Саме про ці події йдеться у спогадах В.Филоновича *“Березневі дні Карпатської України”*.

Після звільнення з угорського полону він жив у Словаччині, з 1951 р. - в США. Декілька років очолював Товариство прихильників УНР у Міннесоті, Союз українських ветеранів у США. У 1973-1978 рр. В.Филонович - генерал-хорунжий, військовий міністр УНР в екзилі. Помер відомий військовий і громадсько-політичний діяч у Чикаго, де і похований. До кінця свого життя ідеалом державного устрою України

вважає демократичну республіку і неодноразово підкреслював: “Будучи вояком, я присягав на Конституцію УНР, за неї я воював і ніколи її не зрадив і не зраджу”⁶⁹.

Робота В.Филоновича “Березневі дні Карпатської України” була виявлена автором цієї статті у травні 2009 р. у фонді “Український музей у Празі” Національного архіву (Narodni archiv) Чеської Республіки. Обсяг роботи - 40 сторінок формату А-4. За змістом спомини можна розділити на 5 блоків. У першому йдеться про передумови проголошення Карпато-Української держави, зовнішньо- і внутрішньополітичну ситуації в ЧСР та Підкарпатській Русі. Другий блок присвячено дискусії на сторінках партійної преси про причини поразки Карпатської України і винуватців та погляд автора на ці проблеми, третій - перебігу подій 12-17 березня 1939 р., а саме українсько-чеському й українсько-угорському військовому протистоянню, четвертий - перебуванню В.Филоновича в угорському полоні. П'ятий блок - розповідь автора про дії угорської окупаційної влади щодо населення і захисників Карпатської України.

Викладені вище біографічні дані Василя Филоновича свідчать про його активну участь у боротьбі за національну державу в період Української революції 1917-1921 рр., вимушеної еміграції та у Закарпатті 1939 р., громадсько-політичну роботу в Болгарії, Туреччині, Югославії та Карпатській Україні.

¹Карпатська Україна в боротьбі. - Відень: Українська Пресова Служба, 1939; *Бірчак В.* Карпатська Україна: спомини і переживання. - Прага: Нація в поході, 1940; *Дад А.* Чотири з тисячі (Колодзінський-Гузар, Коссак-Тарнавський, Блистів-Гайдамака, Тацинець-Крот). - Прага: УНО, 1941.

²*Росоха С.* Сойм Карпатської України. - Вінніпег: Культура й освіта, 1949; *Він же.* Карпатська Січ // Історія українського війська. - Вінніпег, 1953. - С.593-603; *Штефан А.* Українське військо в Закарпатті // Вісті комбатанта. - Торонто-Нью-Йорк, 1966. - №4-5. - С.60; *Клочурак С.* До волі: спомини. - Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978; *Гренджа-Донський В.* Спогади. Листи // Твори. - Т.Х. - Вашингтон, 1988; *Химинець Ю.* Мої спостереження із Закарпаття. - Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1984; *Він же.* Карпатська Україна - напередодні II світової війни // Альманах Українського Народного Союзу. - Нью-Йорк, 1989. - С.144-147 та інші.

³*Єфремів С.* Бої 14-15 березня на Карпатській Україні // За державність. Матеріали до історії війська українського. - Т.ХІ. - Торонто: Український воєнно-історичний інститут, 1966. - С.128-159; *Лан С.* У мадярській тюрмі: спомини молодого в'язня. - Нью-Йорк, 1978; *Куциньський А.* Закарпаття в боротьбі (Спогад). - Буенос-Айрес: Вид-во Ю.Середяка, 1981; *Куп'як Д.* Спогади не розстріляного. - Торонто; Нью-Йорк, 1991 та інші.

⁴*Глібович О.* На Срібній землі України // Альманах “Гомону України” на 1986 рік. - Торонто, [1986]. - С.137-143.

⁵*Ольжич О.* Незнаному воякові. - К., 1994. - С.273-282, 297-305; *Сарвадій Й.* Хто спричинив трагедію? // Карпатський край. - Ужгород, 1995. - №5-8. - С.38-40; Дмитро Климчук - головний командант “Карпатської Січі”: Документи, спогади, статті, вірші / Упор. *О.В. Довганич, М.І.Кухта.* - Ужгород, 1997; *Шандор В.* Спомини. - Т.1. Карпатська Україна 1938-1939 рр. - Ужгород: МПП “Тражда”, 1996; Красне поле. - Ч.1. Про Карпатську Україну / Упор. *Ю.Зейкан, В.Копейко.* - Ужгород: Патент, 1999; Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. - Львів: Світ, 2001 та інші.

⁶*Стерчо П.* Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр. - Торонто: НТШ, 1965. - С.217.

⁷*Гренджа-Донський В.* Щастя і горе Карпатської України. Щоденник; Мої спогади / *Д.М.Федька* (упоряд. та примітки), *В.І.Льницький* (вступ. ст.), *Д.М.Федька* (вступ. ст.). - Ужгород: ВАТ “Видавництво Закарпаття”, 2002. Режим доступу до книги: <http://litopys.org.ua/grendzha/grendzh08.htm>; <http://litopys.org.ua/grendzha/grendzh17.htm>

⁸*Єфремів С.* Вказ. праця. - С.131-135, 148.

⁹*Куциньський А.* Закарпаття в боротьбі (Спогад). - С.122.

¹⁰*Матвієнко К.* В обороні Срібної Землі // Вісті комбатанта. - 1964. - №2. - С.14-15.

¹¹Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. - С.137-138.

¹²*Шандор В.* Спомини. - Т.1. Карпатська Україна 1939-1945 рр. - Ужгород: МПП “Тражда”, 2000. - С.102.

¹³Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. - С.136.

¹⁴Довідник з історії України. А-Я / Інститут історичних досліджень Львівського нац. ун-ту ім. І.Франка / *І.З.Підкова* (ред., упоряд. та наук. ред.), *Р.М.Шуст* (ред.). 2-ге вид., доопрац. і доп. - К.: Генеза, 2001. - С.997; Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. *В.Б.Звагельський.* - 2-ге вид., перероб. і доп. - Суми: РВО “АС-Медіа”, СумДУ, ВД “Фолігрант”, 2004. - С.486; Українська дипломатична

- енциклопедія: У 2 т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. - К.: Знання України, 2004. - Т.2. - С.666; *Базильчук Г.К.* Словник-довідник з історії. - К.: МАУП, 2005. - С.257-258; *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. - Львів, Харків: "Видавництво Сага", 2007. - С.202; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). - К.: Темпора, 2007. - С.455.
- ¹⁵*Петлюра С.* Статті, листи, документи / УВАН в США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. - Т.П. - Нью-Йорк, 1979. - С.503; *Шульгин О.* Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. - Автентич. відтворення вид. 1934 р. / Відп. ред. Г.Й.Удовенко; упоряд.: Г.В.Стрельський, І.Д.Шевченко. - К.: Юрінком, Інтер, 1998. - С.56, 328; Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - К.: Парламентське вид-во, 2008.
- ¹⁶*Wishka E.* Emigracja ukrainska w Polsce 1920-1939. - Torun: MADO, 2005. - S.149.
- ¹⁷*Власенко В.* З кола друзів О.Олеся. Василь Филонович // "Я ще вернусь..." Олександр Олесь і Білопільщина. - Суми: Вид-во СумДУ, 2008. - С.145-149.
- ¹⁸*Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С.Наріжним до другої частини). - К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. - С.67, 120, 250.
- ¹⁹*Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20-30-ті рр. ХХ ст.): Історико-бібліографічне дослідження / НАН України, Львівська наук. б-ка ім. В.Стефаніка. - Львів, 2002. - С.58, 115, 115-119.
- ²⁰*Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). - К., 1998. - С.5; *Він же.* Від УВО до ОУН. 1920-1942. Режим доступу до книги: <http://lib.oun-upa.org.ua/kentiy/r202.html>
- ²¹Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина *Миколи Чеботаріва*) / Вступ. стаття: *В.Сідак*. - К.: Темпора, 2003. - С.231-234.
- ²²*Сідак В.С., Вронська Т.В.* Спецслужба держави без території: люди, події, факти. - К.: Темпора, 2003; Вид-во Національної академії СБ України, 2003. - С.54, 76-80, 144-154.
- ²³*Іванущенко Г.М.* Життєвий чин Василя Филоновича // Визвольний шлях. - 2008. - №1-3. - С.179-188; *Грінка О.* Посланець Місії УНР // Панорама. - Суми, 2008. - №8 (13-20 лютого). - С.А18.
- ²⁴*Мушинка М.* Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. Історико-архівні нариси / Держкомархів України, Асоціація українців Словаччини, НТШ у Словаччині. - К., 2005. - С.115.
- ²⁵*Палієнко М.Г.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). - К.: Темпора, 2008. - С.211, 226, 227, 343, 357.
- ²⁶Довідник з історії України. А-Я. - С.997; Українська дипломатична енциклопедія. - Т.2. - С.666; *Тинченко Я.* Вказ. праця. - С.455; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО). - Ф.3696. - Оп.2. - Спр.500. - Арк.147.
- ²⁷*Сідак В.С., Вронська Т.В.* Вказ. праця. - С.144; *Кентій А.* Вказ. праця. Режим доступу до книги: <http://lib.oun-upa.org.ua/kentiy/r201.html>
- ²⁸Державний архів Сумської області. - Ф.744. - Оп.1. - Спр.125. - Арк.434зв-435.
- ²⁹*Тинченко Я.* Вказ. праця. - С.455.
- ³⁰*Сідак В.С., Вронська Т.В.* Вказ. праця. - С.144
- ³¹*Филонович В.* Український Термопіли - Крути // Гуртуймося. - Прага, 1930. - №4. - С.11-15; *Він же.* Крути // Український комбатант. - Новий Ульм, 1956. - №5-6. - С.16-24; *Він же.* Дещо про подію під Крутами // *Зарицький В.* Крутянська подія. - Чикаго, 1972. - С.46 та інші.
- ³²*Бойко О.Д.* Бій під Крутами: історія вивчення // Український історичний журнал. - К., 2008. - №2. - С.49.
- ³³Луч (Суми). - 1918. - №28 (25 червня). - С.1.
- ³⁴*Филонович В.* Бої за Житомир // Гуртуймося. - 1932. - Ч.ІХ. - С.25.
- ³⁵*Аф-ський В.* Бій під м. Житомиром (зі спогадів) // Гуртуймося. - 1930. - Ч.V. - С.13-14.
- ³⁶Некролог // Вісті комбатанта. - 1987. - №5-6. - С.111.
- ³⁷*Головченко В.І.* Филонович Василь Захарович // Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. - Т.2. - К., 2004. - С.666; *Іванущенко Г.М.* Вказ. праця. - С.183-184.
- ³⁸ЦДАВО. - Ф.3696. - Оп.2. - Спр.500. - Арк.147, 168; *Тинченко Я.* Вказ. праця. - С.455.
- ³⁹Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - С.309.
- ⁴⁰Там само. - С.355.
- ⁴¹Там само. - С.448.
- ⁴²Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО). - Ф.269. - Оп.1. - Спр.391. - Арк.125.
- ⁴³Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - С.448.
- ⁴⁴Хроніка. Болгарія // Гуртуймося. - 1937. - Ч.ХІХ. - С.27.
- ⁴⁵Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - С.358-359, 363, 504.
- ⁴⁶ЦДАГО. - Ф.269. - Оп.1. - Спр.201. - Арк.70.
- ⁴⁷Хроніка минулого тижня. Союз українських старшин // Український тиждень. - Прага, 1933. - №8. - С.2.
- ⁴⁸Хроніка. У Чехії. Пам'яті С.Петлюри // Тризуб. - Париж, 1927. - №25. - С.28.
- ⁴⁹ЦДАВО. - Ф.4376. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.17. Більш детально про УРДК див.: *Власенко В.* Кость Мацієвич і Український республікансько-демократичний клуб у Празі // Рідна мова. - Волч, 2007. - №7.

- С.60-67; *Він же*. З кола друзів. Олександр Олесь і Український республікансько-демократичний клуб у Празі // “Я ще вернусь...” Олександр Олесь і Білопільщина. - Суми, 2008. - С.163-174.

⁵⁰ЦДАВО. - Ф.4376. - Оп.1. - Спр.3. - Арк.20.

⁵¹ЦДАГО. - Ф.269. - Оп.1. - Спр.294. - Арк.13.

⁵²*Учасник конференції*. Перша конференція української еміграції // Тризуб. - 1929. - №29-30. - С.40-46; 1-а конференція української еміграції в Празі і Головна Еміграційна Рада // Там само. - №50. - С.10-21.

⁵³*Чорненький В.* Друга конференція Головної Еміграційної Ради у Празі // Тризуб. - 1932. - №38. - С.13-15.

⁵⁴Третя конференція Головної Еміграційної Ради // Тризуб. - 1934. - №8. - С.4-9.

⁵⁵*Савка М.* Вказ. праця. - С.115-120.

⁵⁶*Ф-ч В.* П'ятирічка // Гуртуймося. - 1933. - Ч.Х. - С.30-34; *Филонович В.* До історії будови пам'ятника на могили М.Драгоманова в Софії // Там само. - С.46-52; *Він же*. Зимовий похід // Там само. - 1935. - Ч.ХІІІ. - С.6-10; *Він же*. В гостях у “кронштадців” та збігів з Соловещької каторги // Там само. - С.22-25; *Він же*. П'ятнадцятиліття української військової еміграції // Там само. - 1935. - Ч.ХVІ. - С.2-5; *Ф.В.* Ще один виступ... // Там само. - С.11-13; *Филонович В.* С.Петлюра - постать національно-державного чину // Там само. - 1936. - Ч.ХVІІ-ХVІІІ. - С.10-17;

⁵⁷Про уродження Сумщини Івана Мірного більш детально див.: *Власенко В.* Державний секретар УНР (До 135-ліття від дня народження Івана Мірного) // Земляки. Альманах Сумського земляцтва в Києві. - Суми, 2007. - Вип.4. - С.115-116; Листування Івана Мірного з Олександром Олесем (До 130-ліття від дня народження поета) / Передмова, упорядкування та коментарі *Т.А.Смехової, В.М.Власенка* // Сумський історико-архівний журнал. - 2008. - №IV-V. - С.149-159; *Власенко В.М.* З кола друзів О.Олесь. Іван Мірний // “Я ще вернусь...” Олександр Олесь і Білопільщина. - С.127-138.

⁵⁸Союз українських журналістів і письменників на чужині // Тризуб. - 1934. - №17. - С.4-6; *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані *С.Наріжним* до другої частини). - С.66-68.

⁵⁹Національний архів (Narodni archiv) Чеської Республіки (далі - НАЧР). - Ф. “Український музей”. - Інв.№.226. - Арк.1-2зв; Хроніка. В Чехословаччині. З життя Союзу українських журналістів і письменників на чужині (звіт) // Тризуб. - 1936. - №15-16. - С.24.

⁶⁰НАЧР. - Ф. “Український музей”. - Інв.№.323. - Арк.1;

⁶¹Загальна хроніка. На “Фонд допомоги збігям з України через Дністер” // Український тиждень. - Прага, 1933. - №50. - С.3; Там само. - №55. - С.3.

⁶²Організаційні збори комітету допомоги голодним на Україні // Український тиждень. - 1933. - №33-34. - С.1; Комунікат тимчасової управи Комітету представників українських організацій в ЧСР для допомоги голодним на Україні // Там само. - №35. - С.1.

⁶³НАЧР. - Ф. “Український музей”. - Інв.№4. - Арк.174зв;

⁶⁴Пам'ятний список жертводавців від 1.І до 29.ІІ.1936 // Вісті Музею Визвольної Боротьби України. - Прага, 1936. - Ч.11. - С.5.

⁶⁵Новіші дари для Музею ВБУ // Вісті Музею Визвольної Боротьби України. - Прага, 1936. - Ч.12. - С.13.

⁶⁶НАЧР. - Ф. “Український музей”. - Інв.№11. - Арк.4; Інв.№13. - Арк.89.

⁶⁷Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. - С.571-576.

⁶⁸*Стерчо П.* Вказ. праця. - С.217; *Єфремів С.* Вказ. праця. - С.131.

⁶⁹Некролог // Вісті комбатанта. - 1987. - №5-6. - С.111.

Власенко В.Н. “Здесь поднялись новые Карпатские Круты” (к биографии автора воспоминаний “Мартовские дни Карпатской Украины” Василия Филоновича)

В статье говорится о жизни, военной, общественно-политической и журналистской деятельности активного участника национально-освободительной борьбы 1917-1921 гг., генерал-хорунжего, военного министра УНР в эмиграции Василия Филоновича. Также подан короткий анализ его воспоминаний о борьбе за государственность Карпатской Украины.

Vlasenko V.M. “Here came the new Carpathian Kruty” (devoted to the biography of the author of the memoirs “March Days of Carpathian Ukraine” VasylFilonovych)

The article describes the life; military, public, political and journalistic activity of VasylFilonovych. V.Filonovych is famous as an active participant of the national liberation struggle in 1917-1921, a general-cornet, the UNR Minister of War in immigration.